

ДУХОВНИ РАЗВОЈ МЛАДИХ

*Бранкица В. Поповић*²²⁶

*доктор филозофских наука, ванредни професор,
Филозофски факултет Универзитета у Приштини – Косовска Митровица*

Апстракт: Као градивни, генетски и витални део душе и воље нашег народа, морал одређује како квалитет живота тако и изгледе за његову срећну будућност и опстанак. Посматрано из те димензије стварности, моралне вредности су обојене својим супротностима тако да се тешко разазнају праве намере, циљеви и средства поступања одређених група и појединаца. Такво стање морала има разорно дејство на квалитет и моћ воље да се стварају трајне вредности и води у општу апатију и осећај губљења поверења и ослонаца у друге људе, у институције друштва и у саму државу. Резултат тога су усамљеност и отуђења на свим нивоима битисања и (или) удруживање у групације са непровереним критеријумима заједништва. Принцип раскида са традицијом сам по себи, широко отвара врата осећају несигурности, расту ауторитарности, а некритичко прихватање нових (страних) вредности све више појачава конфузију у свим структурама нашег друштва. Евидентан је пренаглашени утицај западних културних вредности у виду готових духовних калупа, који нису израз истинских културних тежњи и потреба нашег народа. Главну улогу у томе имају појединачна деловања људи образованих на најзначајнијим европским и америчким универзитетима. Свакако да је потребно и благотворно усвајање позитивних културних вредности и садржаја страних култура и држава. Међутим, проблем је у некритичком ставу и дистанци према њима. Треба реално и трезвено посматрати наше прилике, одмерити добро наше снаге споља и унутра, да бисмо се исправно снашли у овом периоду наше и светске историје.

Кључне речи: духовност, вредности, млади, критички став, традиција.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Свако добро уређено и зрело изграђено друштво засновано је на високим моралним принципима и заповестима којих се појединци и институције придржавају, или то настоје да чине у највећој могућој мери. Као градивни, генетски и витални део душе и воље нашег народа, морал одређује како квалитет живота тако и изгледе за његову срећну будућност и опстанак. Он се састоји у томе да институције нашег система буду стварни носиоци истине и поверења и сигуран ослонац свих људи који припадају свакој друштвеној организацији. Посматрано из те димензије стварности, очигледно је да морал у нашем друштву живи свој дубоки пад. Другим речима, моралне вредности су обојене својим супротностима тако да се тешко разазнају праве намере, циљеви и средства поступања одређених група и појединаца. Такво стање морала има разорно дејство на квалитет и моћ воље да се стварају трајне вредности и води у општу апатију и осећај губљења поверења и ослонаца у друге људе, у институције друштва и у саму државу. Резултат тога су усамљеност и отуђења на свим нивоима битисања и (или) удруживање у групације са непровереним критеријумима заједништва. Принцип раскида са традицијом сам по себи, широко отвара врата осећају несигурности, расту ауторитарности, а некритичко прихватање нових (страних) вредности све више појачава конфузију у свим структурама нашег друштва. Човек као телесно, душевно и духовно биће налази се у сталном процесу узрастања према својој пуној остварењу. Да би досегнуо потпуно остварење свога бића, човек се мора

---

²²⁶ brankicapopovic69@gmail.com

равномерно развијати на свим нивоима личности. Неретко се догађа да човекова духовна димензија остане запостављена и закржљала јер не иде у корак с телесним и душевним (афективним) развојем. С друге стране, узрастање у прве две димензије људске зрелости услов је и за духовну зрелост. Наиме, да би истински могао живети, развијати се и људски деловати, човеку су осим материјалних добара потребна и духовна. И савремени човек научно-техничке цивилизације све више изражава глад за духовним, за Апсолутним, за Богом, макар то често чинио на погрешан начин. Жеђ за духовним нешто је исконско у човеку и саставни је део његовог бића. Сваки човек, свестан тога или не, у дубини душе жуди за истином, добротом, љубављу, лепотом, за апсилутним утемељењем и Богом.

Говорећи уопштено, духовни живот јесте живот у складу с темељним вредностима за које се човек током историје определио и по којима живи. Различите филозофије и религије имају своје погледе на свет, своје системе и своје поимање темељних духовних вредности. Стога се може говорити о духовностима различитих религија и покрета. И док су све то људска настојања да се дође до Бога, у хришћанству сâм Бог у Исусу долази човеку у сусрет. У Исусу Христу налази се остварење и испуњење свих човекових духовних чежњи. Онај ко тражи истину и настоји живети у доброту и љубави – макар и не познавао Христа – на путу је да га упозна. А ко познаје Христа и следи га, живи – као плод заједништва с њим – у истини, праведности и правичности, у доброту и љубави, другим речима: живи живот у свом његову богатству и лепоти и на добром је путу потпуног остварења свога бића. Стога за хришћане, живети духовно не значи друго до практиковати Христово еванђеље, живети веру у своје конкретном животу. Зато се духовни живот може дефинисати и као живот по Духу, односно живот у Духу.

Стање духовне културе у садашњици (*дух нашег времена*) карактерише се негативним одредбама, попут тежине, површности, брзине и осредности живота, које као такве, не дају доброг плода у културној баштини једног народа. Једино предани и истински баштовани народне духовности могу допринети да боље схватимо дуговековно искуство стицано генерацијама и тиме дамо одговоре најважнијем задатку који човек има на нашој планети земљи – духовном узрастању у процесу непрестаног и истрајног моралног васпитања, образовања и усавршавања у етичкој врлини и заповести. Неговањем здравих засада моралних вредности човек се вековима супротстављао стању апатије, опште запуштености и духовне пропасти, па нам ваља то исто чинити и данас, када се све више чује вапај да „*ништа у друштву свето није*“, како је „*све изгубило своје достојанство*“, а реч, породица, човек и народ не вреде много! Исконске вредности се олако окрећу ка својим супротностима, искривљују се и исмевају, подстичући у човеку оно што је најпримитивније, што нема образа, части ни морала. Такво претварање исконских врлина у негативне вредности за последицу има поремећене односе како у широј друштвеној заједници, то јест души народној, тако и између ближњих: супружника, родитеља и деце, браће и сестара, старијих и млађих, доводећи на тај начин у питање и сопствени интегритет личности. Ови показатељи дубоке кризе духовности који, у екстремним видовима воде угрожавању и саме пуке људске егзистенције, налажу нам да обновимо оне засаде животне мудрости и исконске врлине доброте, праведности, љубави, кротости, трпељивости, праштања, солидарности, духовне и телесне чистоте, милосрђа, послушности и достојанства, које су одувек краниле душу народну. Све то, заједно, чини живот у врлини и блаженству, каквом би требало да стреми истинско васпитање и образовање младих генерација а што и јесте најважнији задатак садашњих генерација родитеља, просветних радника и просветне политике, како би смо имали наде да ће плодови наших засада служити на добробит будућим поколењима. Неговањем наведених врлина јача се осећање међусобног поверења и кохезије једне друштвене заједнице а самим тим и нада да ће наши потомци бити добри родитељи, бити верни супружници у браку и поуздани сарадници и саборци на свим пољима своје делатности. Усред кризног стања моралне културе друштва, глас савести постаје пригушен шумовима разних облика антикултуре и поткултуре (све једно да ли су страног или домаћег порекла) а људске душе све више западају у таму неморала. Главни узроци појаве људске несреће и душевне дисхармоније, према Демокритовој етици, јесу неумереност у чулним уживањима и пожулама људи за спољашњим ефемерним добрима, као и њихова

шаролика празноверја. Основно питање које се на овом месту поставља је: Како се може живети без вере у нешто свето!? Истинско поштовање само једне исконске заповести љубави која гласи: „Љуби ближњег свога као себе самога“ је довољна да будемо свети у своме животу, док самосавладавање у чулним уживањима и обogaћивање духовног живота, прибавља срећан живот у ведрини духа. Али, етичке врлине и мудрости препознају се, не само у моралним проповедима и заповестима, већ пре свега, у рационалном и исправном тумачењу, са етичком дистанцом, свега што се збива око нас, што видимо или чујемо у непосредном окружењу, зидајући на тај начин здање мудрости нашег искуства и света живота. Познати стоички идеал блаженог живота који гласи: „Поступај по природи, ослушкујући је“, детаљније је прихваћен у „Књизи о Јову 12, 79“, у којој се каже: „...Запитај животиње, научиће те; или птице небеске, казаће ти. Или се разговори са земљом, научиће те, рибе морске ће ти приповедати...“ Нигде другде као у етичкој сфери, даје се могућност интегралног знања и делања, када етичке принципе и врлине изводимо не само на основу њене историје и теорије, већ, паралелно с њом, из искуства и доживљаја других људи. О томе нам сведочи многовековно искуство и мудрост, стицано кроз бројне генерације путем казивања, предања и митова, са примерима доброг и племенитог понашања које служи као идеал за угледање младим нараштајима, такође, и примерима оног лошег поступања, које служи као опомена да се не чине и не понављају разновсни нељудски поступци и злодела. Таква једна богата морална баштна храни народну душу врлинама које помажу да се успешније разликује добро од зла, а младим људима да лакше решавају разне дилеме које пред њих поставља савремени живот.

ЕТИЧКИ ПРИНЦИПИ ВАСПИТАЊА И ОБРАЗОВАЊА МЛАДИХ

Структура моралног феномена у једном одређеном времену и друштву првенствено зависи од нивоа опште културног стања једног народа, од облика организације живота, од начина производње и размене (економских односа), од духовног богатства и обичајности који се претачу у уметничко, религиозно, мистичко, идеолошко-политичко и научно стваралаштво. Разни морални облици се надаље изводе, најпре, из реалних односа људског живота, из стварних и истинских потреба човека и друштвених група и као такви, манифестација су социјалног живота и развоја. Дакле, морални феномени и етички принципи спадају најпре у друштвену категорију, они су флукуација привредних односа (Јанковић: 18) и развијају се у току социјалног развоја. То, такође, говори да се разни морални облици, као и људско друштво на свим нивоима, непрестано мењају, развијају или назадују, рађају се, цветају, дају плодове или(и) умиру. У друштвеној теорији доминира једно схватање, по коме је морални развој пропорционалан друштвеном развоју и променама, то јест, у колико социјално стање корача путем благостања и уколико се начин производње мења, у толико се и морални систем усавршава и унапређује. Међутим, сведоци смо, да су разна друштвена стања давала и разне моралне системе а свака историјска епоха, имала је своју специфичну идеологију, свој нарочити морал. Премда су основне категорије моралног добра трајне и универзалне, оне се током историје смештају у различите ситуације времена и смештају се у сходне амбијенте различитих друштвених миљеа. Тако, најчешће помињана четири главна ступња друштвеног развоја у историји цивилизације, карактеришу и одређују четири облика моралности и система вредности, при чему нема тако популарног хипостазирања: ниједан од њих не представља најузвишенији морални систем. У том смислу можемо потврдити да не постоји морални систем за сва времена и за све људе у свим друштвеним односима. Сваки од тих историјских поредака, сам за себе представља својеврсну синтезу позитивних и негативних моралних вредности: Хеленски аристократски морал, и поред неисцрпне етичке баштине, која представља највећи расадник моралних вредности, гледа на ропство, углавном, као на морално оправдан поредак *по природи*. Феудални племићи су поред високих витешких врлина, углавном заступали правило *порека и иметка*. Модерно доба техничке цивилизације и *профита*, поставља нови колорит друштвених норми у којима основне моралне заповести важе само селективно. Тако начело *«не кради»* односи се, углавном на ствари материјалне природе у системима приватне својине, док је, на пример, стварање што већег вишка вредности, у ствари крађа радникове радне снаге, сасвим допуштено и морално. У том смислу још екстремнији облик кршења моралних норми и

вредности (на глобалном нивоу), представља освајање туђих земаља, у којим су на делу најгнуснија отимања, убиства и уништавање културних, људских и материјалних добара читавих «малих и средњих» народа.

Морал је стар колико и људски род а етичке норме и принципи су, и поред све релативности морала, вечите. Оне не припадају цркви, цамији или било ком верском храму, већ су тековина човечанства. Сви морални прописи који се налазе у данашњим религијама постојали су и пре појаве тих религија и потпуно су световног карактера. Тачно је да у *Библији* и *Курану* има најузвишенијих етичких норми у којима је искристалисан најузвишенији морал и то су оне златне нити етике, које дају вредност свакој идеологији. Добро, као врховна етичка категорија је била највиша идеја античке мудрости, чије семе се примило у свим доцнијим религиозним учењима. И најузвишенији етички принцип и морална заповест хришћанства: *«Љуби ближњег свога као себе самога»*, много је старији од саме појаве Христове науке. Многи грчки и источни мудраци признавали су га као најважнији морални закон: један од седморице мудраца, Питакос из Мителене рекао је, 620 година пре Христа: *«Не чини своје ближњему оно што би му тим причинило зло»*; (Јанковић 1921: 10) И Аристотел, најпознатији систематичар античке мудрости је, средином четвртог века пре нове ере, етику сврстао у практичне дисциплине и дао јој важну улогу у људском животу и понашању, рекавши: *«Ми треба да се према другима онако понашамо, као што желимо, да се други према нама понашају»*. Кинески филозоф и религиозни проповедник Кон Фуџије је, 500 година пре наше ере, рекао: *«Чини сваком оно, што желиш да теби други учини; а не чини другоме оно, што желиш да ти други не учини. Придржавај се само ове заповести; она је основ свим другим заповестима»*. Све људске врлине које су изречене у учењима великих мудраца, а потом неговане и проповедане у верским храмовима и школама, попут љубави према ближњем, правичности, доброты и истинољубивости настале се у практичном човековом животу ради регулисања добрих међуљудских односа. Каже се: *«Ти треба да чиниш то, не зато што то Бог или неки људски ауторитет заповеда, већ зато што ти осећаш, желиш и непосредно знаш да је то добро како за тебе и другог, тако и за цели људски род. Исто тако, не треба да чиниш нешто не зато што то Бог забрањује, већ зато што је то рђаво, што не желиш да теби други чини зло и зато што то штети људском роду»*. Овакви етички аксиоми и принципи су стари колико и људски род, они су тако рећи универзални и вечити. То су оне људске врлине које су незаменљиве у сваком процесу васпитања сваког детета на било ком меридијану света; доброта, правичност, истинољубивост, љубав према ближњем, лепота, солидарност, храброст... и као такве су нужне ради добрих односа међу људима, државама, народима. Колико би несреће, ратова, страдања и патње било поштеђено човечанство када би се сви, без разлике на друштвену моћ, положај и припадност, само придржавали основе сваког морала, која се састоји у добро познатим речима: *«Све што не желите да вама други чини, не чините ни ви другоме, и обрнуто, све што желите да вама други чини, чините и ви другом»*! Дакле, моралне дужности треба вршити из осећања задовољства и вере у сопствене идеје и вредности, на којима почива срећно уређена људска зајдница и организација, на свим нивоима друштвене лествице. Наиме, највише моралне категорије и појмови, тековина су људске обичајности и баштине, човековог часног живота и рада, његовог односа према другом човеку, према заједници, радном колективу и друштвеног живота уопште.

У трансцендентом и религиозном смислу морал има свој извор у Апсолуту, духовној реалности, то јест у Богу, дакле у осећању које се развија у човековом унутрашњем искуству. С друге стране, атеисти и материјалисти искључују сваку метафизику и трансцендентност, веру у Бога и сваку духовну реалност, тако да је узалудан посао јалово расправљање о истинитости једног или другог екстремног становишта. Етички априоризам и етички емпиризам, у својим разноврсним облицима, такође представљају два екстремна правца, тако да би тек њихова синтеза, у виду рационално - искуствене основе, могла у себи садржати потпунији одговор на питање о изворности морала. Овакав приступ има свој корен у Кантовом гносеолошком критицизму који је показао трансценденталну синтетичност људске свести на основу које је могуће свако искуство. Пренешено на терен морала, морални судови априори су могући само када се дотакну чулног искуства, то јест, извор морала је у разумној вољи и искуству које

реализује неку моралну активност. То искуство које подстиче морални чин налази се у самом друштвеном животу, на том неисцрпном плодном тлу, на коме морална природа човека остварује своје плодове. Када смо тако припремили терен моралне културе, умесно је побринути се за услове, чиниоце или факторе друштва који ће подстицати на стварање и развој моралних феномена уопште!? Ако се говори о утицају ауторитета и добрих примра на процес формирања моралне свести и савсти, ту се пре свега мисли на разне друштвене институције, образовне, верске, политике и културне у најширем смислу речи, потом на породицу и ширу друштвену зајдницу. Такође, ти фактори могу бити и поједине личности које делују као узор моралног поступања, то су пре свега родитељи, браћа и сестре и остали чланови шире породице, али и лидери разних политичких и других организација, спортисти, научници, учитељи, вршњаци. Дакле, све су то фактори који суделују у процесу изградње моралног искуства и васпитања индивидуе, која, под утицајем живота постепено сазрева, и од које умногоме зависи да ли ће се развити до нивоа моралног поступања по својој разумој и доброј вољи, или ће остати на нижем нивоу моралног поступања, то јест деловања по вољи ауторитета.

Моралне активности су, паралелно усмерене како на одређену друштвену групу и заједницу, као што су један народ, породица, класа и томе слично, исто тако и на одређену људску индивидуу. Поставља се дилема у схватању приоритета који имају друштвене институције или појединци у самом процесу моралног васпитања и усавшавања. У условима владавине моралних вредности и закона у једном друштву, оно ће, преко својих институција подстицати и награђивати оне своје чланове који показују на делу своју наклоност према раду и учењу и своје како личне тако и опште друштвене моралне циљеве. Супротно томе, свако високо морално развијено друштво ће се одлучно борити и ускратити подршку оним појединцима који својим (не)чињењем наносе мању или већу штету.

КУЛТУРНИ КОМПРОМИС

Да сумња у све што је било свето све више постаје духовна арома епохе посебно је истакао наш професор Михајло Марковић у својим *Преиспитивањима* (Марковић:1972:13). Бројне етичке врлине (у аристотеловском појму) које су красиле наш народ у прошлости, какве су, поред осталих искреност, несребичност, солидарност и топлина у људским односима и надасве људскост (чојство, човечност), углавном су прерасле у своје негативно одређење. Евидентно је данас на делу континуирано закржљавање људске природности, аутентичности, спонтаности, интуитивности, некористољубивости. Савремени човек је, према одређењу Михаила Марковића, на рачун интелектуалног и чулно материјалног богатства остао гладан истинске љубави и пријатељства, окружен великим бројем људи, постао је све усамљенији и окружен савременом техником (као лошим господарем) човек се осећа све уморнијим и немоћнијим. Питање новог *ethosa* на плану људских односа, нових хуманијих моралних вредности је питање над питањима свих старих и нових институција, нових синтеза и стварања новог смисла живота. Свака епоха мора створити своју синтезу оне вечите и тешке дихотомије и дилеме коју људски дух увек мора изнова да решава: синтезу мира и немира, реда и нереди, традиције и стваралаштва новог, љубави и револта.

Оно што се дешава у свакој друштвеној кризи јесте разарање смисла, синтеза и система вредности једне заједнице или човека као индивидуе. Свака друштвена криза је додир са ништавилем, док пристајање на такво стање води дегенерацији и разарању здравог система вредности. Херојски је чин када човек или један народ, свесан своје немоћи пред ништавилем или силом, уложи све своје моћи да у једном једином коначном трену оствари оно што је највредније у бесконачном трансцендентном богатству живота човечанства. Борећи се са својим трагичним положајем коначног бића у космосу човек постаје узвишено и херојско биће које смисао види у самом интензитету и садржају живота, са свим његовим могућностима и границама, заносима и ужасима. Само пристајање на живот чије су вредности осенчане својом супротношћу (стварање и разарање, љубав и мржња, страст и празнина, добијање и губљење,

безмерна лепота и патња, спајање и раздвајање), самом људском животу даје иманентан смисао. Сваки човек може учинити макар један племенит, херојски акт: људску солидарност, револт пред неправдом, противљење сили, љубав, жртву, пркос пред притиском и гушењем истинске људске природе и потребе. Свакако да већина људи није спремна да у животу одигра улогу хероја и трагичне личности али макар може да свој живот обликује према слободи која му се пружа, да утврди и досегне највише могуће границе у свему што му у животу изгледа битно. Ово се посебно односи на васпитање младих генерација и њихово оспособљавање за будући живот у складу са истинском људском природом. У супротном, човек живи испод нивоа људскости, у сталној понизности и кајању проводи једини живот који му је на располагању а чији смисао није схватио. Истина је да многи иду линијом мањег отпора пуштајући да их струја носи, беже од сваког ризика и суочавања са собом у свет свакодневнице мање битних дужности и заборавља своје напукле егзистенције.

Човечанству ништа толико штете није нанело као фанатичко прихватање ауторитета за основни принцип сваке делатности у ситуацијама у којим су и основне људске вредности у међусобним сукобу (Марковић: 1972: 53). Ангажовање за правду и слободу представља узвишен и у исти мах ризичан посао који може угрозити живот самог актера али и његових најближих, а истина може бити тако сурова да може чак разорити љубав! У таквим ситуацијама доживљаја апсурда борбе различитих (често супротстављених) вредности, не помаже у доношењу јасних одлука ни најлогичније расуђивање, ни најсавесније придржавање основним и етичким и рационалним начелима. То је, на индивидуалном плану, онај драгоцен тренутак настанка непосредног доживљаја свог аутентичног бића, који је изнад свих апстрактних принципа, када човек мора послушати себе, свој унутрашњи морални закон, који му налаже шта треба да чини и који је његов основни позив у животу. Међутим, право је питање: да ли смо стварно успели да допремо до уверења о томе шта је наш основни позив, до нашег аутентичног Ја, јединственог бића, свесне аутономне и аутентичне личности. Бар једном у животу човек мора направити озбиљну онтолошку редукцију, на тај начин што ће почети да скида један слој предрасуда за другим (принципом позоришних маски) док не дође до своје сопствене, суштинске личности и истинске потребе.

Право васпитање, уместо што обликује младог човека према неком задатом моделу и потреби, треба да му омогући формирање критичког мишљења и дистанце према вештачким навикама и потребама које је животна околина развила, према разним ауторитетима који намећу одређене облике егзистенције и да тако лакше пронађе себе у овом хаотичном свету битисања. Актуелно питање и проблем нашег образовног система је недовољна заступљеност практичног облика наставе или нарушена хармонија између теоријског и практичног начина учења и света живота уопште. Изостанак такозваног радног васпитања у средњим школама, када је најинтензивнији период формирања личности и када млади човек треба да открије шта је његов позив у животу, изазива тектонске поремећаје и промашаје како на индивидуалном тако и на друштвеном плану и као такав представља главни узрок слабљења функционисања друштвеног система у целини. У кључном периоду развоја личности живот не би смео да се ограничи само на један искључив вид егзистенције и делатности какво је стерилно усвајање (бубање) теоријских знања. Такав скучен, једностран и ограничен вид живота не може помоћи младом човеку да афирмише неку скривену моћ, таленат и надасве, дубоку истинску потребу свога бића. Тек у стварном свету живота и рада млади човек може доживети осећање испуњености и задовољства својом могућом и жељеном професионалном оријентацијом или обрнуто, осећање празнине и промашаја које ће га благовремено одвратити од такве могућности, ма колико га неки ауторитет наговарао да је то једино добро за њега. Пут афирмације личности увек иде преко критичког (пре)испитивања могућности за остваривањем макар једне стваралачке стране личности.

Добро нам је познато колико је у масовној култури заступљен и пренаглашен утицај западних културних (не)вредности у виду готових културних калупа, који нису сасвим по мери културних потреба и тежњи човека нашег поднебља. Главну улогу у томе имају појединачна деловања интелектуалаца образованих на неким од западно европских и америчких универзитета. Такође, не сме се дозволити никаквим политичким елитама стављање у питање

животних потреба целине, с једне стране, нити пак претерано истицање националних осећања која, са своје стране, такође могу одвести у политичко слепило. Оваквом констатацијом се не доводи у питање усвајање позитивних културних вредности и садржаја страних култура и држава као једног од фактора конституисања културних вредности, већ се као проблем јавља изостанак критичког става према њима и сагледавања далекосежних последица и самим тим одговорности по свеукупни духовни идентитет народа и појединаца. И овде се намеће својеврсни културни компромис; На место наведеног слепог приклањања новим западним (не)вредностима, неопходно је реално и трезвено сагледавање наших прилика и одмеравање сопствених могућности како би смо се успешно прилагодили у транзиционом периоду наше и светске историје (Поповић, Б. 2018: 56-59).

Како друштво није једна хомогена целина која има један исти друштвени положај са једнаким интересима свих њених чланова, већ су животне прилике различите а друштво хетерогена целина често супротстављених интереса његових делова, тако је и морал парцијалан и селективан, сходно друштвеној групи или организацији којој припада. Наиме, у свакој од постојећих друштвених и интересних група и организација (политичких, верских, економских, професионалних), важи за морално оно што одговара њеним потребама и сматра ће за добро или зло оно што је од користи или од штете по интересе дотичне групе, која има своје сопствене интересе и тежње супротне интересим друге групације. На глобалном нивоу, хегемонистички центри моћи сматрају за морално оправдано и морално добро експлоатацију, отимање и пљачкање туђих земаља, бомбардовање, изазивање и подстицање сукоба и завађање народа (под добро нам познатом паролом «Завади па владај»). Насупрот таквим освајачким тежњама, интересима и њиме условљеним вредностима, опире се морал друштава и заједница у којима су још увек живе врлине солидарности, добре и здраве радне дисциплине, реда и поштовања вишевековне и миленијумске традиције. У таквим друштвима се одбрана културних и националних вредности и живота достојног човека, сматра високим моралним принципом и врлином, док посматрано из угла интереса освајача, та борба се пропагира као злочин. Данашње глобално друштво је веома оптерећено негативним трендовима какви су: угњетавање народа, преваре и лажи на свим нивоима људског оловања и организовања, крађама, злочинима и тероризмом, фалсификовањем све врсте робе, хране али и духовних вредности, попут уметничких и научних остварења и достигнућа. Како превазићи ово сивило лепезе негативних вредности и појава које замрачују видике истинске доброте и лепоте битисања на нама јединој планети!? Голим проповедањем морала у школи, цркви, на улици, тешко да ће престати преваре, лажи, крађе и убиства. Ту празно моралисање не помаже без кортените и одлучне промене стања и околности које подстичу појаву наведених болести друштва. Лицемер, лопов, насилник сваке врсте (од психолошког и вербалног до физичког) вршиће своја злодела докле год се не ставе у положај да не морају или не могу да их чине па макар им и највећи духовни ауторитет говорио да то не треба да чине. Код таквих кримогених и конфликтних личности (мање или више латентних) у корену проблема је најчешће сукоб између личних аспирација и очекивања и онога што им друштвене прилике сервирају и окрећу у складу са потребама и трендовима друштвене средине којој неминовно припадају. Још су стари мудраци знали да ако хоћемо човека да поправимо, најпре треба прилике (услове и околности) у којима он живи да поправимо. Наиме, морална поступања и осећања човека умногоме одговарају самој улози и положају које појединац заузима у друштву, па се веома често среће њихова недоследност код једне те исте личности. На основу тога је и настала веома позната крилатица «Дај му власт, да му чујеш глас!» тј. како власт квари и мења карактере људи. Да ли та кварљивост људске природе генерално мора важити за све људе, једна је од патетичних и носталгичних дилема које човек данас поставља у темељ своје онтологије и аксиологије. Шта се дешава са нашом аутономијом воље у тим оскудним тренуцима обузетости и опијености влашћу и заузимањем високих друштвених положаја и улога!? Ово је темељно питање изворности морала, односно, колико су живи или затрпани, бистри или замућени (чак затровани) основни принципи човечности без којих душа народна не може и неће. Васпитање, најпре у породици а потом у широј друштвеној заједници, школи и држави, иде руку под руку са променама услова живота и рада, при чему је нужно отклањање свих оних загађивача људских душа који узрокују неморал. Мобинг, брзо богаћење и згртање материјалних и новчаних средстава, лицемерје,

неосетљивост на људске патње и проблеме, све су то показатељи болесног друштва коме је хитно потребно оздрављење. Другим речима, духовно прочишћење или једна темељна екологија духа која би омогућила несметан проток моралних вредности зарад окрепљења и оздрављења целокупног бића народног.

Са гледишта филозофије смисла, култура се мора схватити као интегрални смисаоно-вредносни квалитет сваке људске активности и делатности (Šešić 1977: 262). У највишем њеном смислу, култура се поклапа са људском смисаоно-вредносном духовном делатношћу какве су: мит, религија, филозофија, уметност, наука. Негирање овако схваћене интегралне културе значи обесмишљавање свих наведених духовних активности у било којој сфери људског живота. Наиме, свако порицање и уништавање културног блага једног народа и смишљено потискивање његове културе и традиције представља етноцид (Стевановић 2003: 174). Нажалост, и у наше време, као што је то бивало у скорој и даљој прошлости нашег народа, сведоци смо прикривеног покушаја отимања културних вредности и наслеђа тј. јављања етноцида у облику ерозије властите културе под притиском моћних центара. Такав дух и ситуација времена подразумевају дубоку забринутост, слутњу и бојазан за опстанак нашег народа уопште.

Борба за опстанак у времену фаворизовања искључиво материјалних вредности, рад и разноврсна такмичења ради гомилања новца, постале су доминантне вредности у друштву. Сви смо ми у тој наметнутој борби, мање или више невољно увучени, повређени, ускраћени, окрњени и далеко од реализација својих људских потенцијала и испуњавања фундаменталних људских потреба. Таква непрестана борба може бацити сенку чак и на оне најузвишеније људске вредности какве су: љубав, слобода, стваралаштво, солидарност. Та борба од људи прави несрећнике који ходају кроз живот грозничаво држећи штит испред себе, бранећи се од напада у породици, на радном месту, на улици, у школи, превозу. Насиље сваке врсте, било речима, мислима, делима и на разним нивоима, спонтано се и све интензивније испољава и креира.

Свакако да лоша организација друштва, погрешне вредности и погрешна схватања смисла живота доводе до наметања и лоших (не)вредности живота. Оваквој незавидној егзистенцијалној ситуацији у великој мери допринело је и одвајање друштва и државе од цркве при чему је занемарена духовност и све позитивне особине људи које произилазе из религије и суштинске природе људског духа. Такође, погрешно је одвајање духовности од политике, науке и економије, као што се тело и душа не могу одвојити у живом организму. Уместо добро проверених и потврђених духовних вредности и стила живота сведоци смо потурања вредности уживања и користи као друштвених идеала, дакле утилитаристичког стила живота који пропагира личну корист, задовољства и чулна уживања као најпожељнији модел живљења. Такво стање духа је последица како политичког система и културне политике тако и једног опште цивилизацијског тренда који већ дуже време доминира светом. Без обзира на то шта се подразумева под религиозним начином живота очигледно је да су духовне вредности и стил живота који извиру из основа духовности сваке религије, потиснуте у страну и занемарене. С друге стране, разни сурогати изворних вредности као спољне манифестације припадности некој религији добијају примат и замагљују истинску духовну димензију. Јасан индикатор тога је инсистирање на неким спољним обележјима, попут облачења, ритуалног понашања и изједначавања религије са националним и етничким интересима. То су само површни покушаји да се буде суштински духован док право мерило нечије продуховљености јесу унутрашње мисли и тежње и сходно томе, речи и дела која су у хармонији са љубављу према човеку и свету живота у коме битишемо.

КА ЗАКЉУЧКУ

Етичке вредности и системи проистичу из оне човекове непресушне потребе и тежње да, своје битисање, свој живот на земљи, оплемени и облагороди. Док човек племенитог духа, сваки предмет своје тежње и активности, везује за нешто духовно и тиме открива његову дубљу, јачу страну, дотле ће човек који није прожет духом, својом обрадом обешчастити и најплеменитији предмет. Такође, Човек од духа и благородне душе, говориће брижно и савесно о најузвишенијим делима и подвизима једног херојског догађаја и о његовом актеру. О томе, како ће мо се односити према одређеним догађајима, одлучује степен племенитости стила живота, попут оног старо грчког, који је тежио идеалу. Такав дух зна да издвоји оно суштинско и нужно из оног површног и случајног које само наговештава истинску вредност неког догађаја. Оно ниско у понашању људи показује недостатак племенитог и духовног али и представља негативну страну човека, рђаве нарави, суровост, ригидност осећања, недостатак благородности душе која прашта, промишља и делује по врлини и моралном закону. Оно што разликује ниску душу и стил живота од племенитог јесте истицање особина користољубља и личног интереса на рачун части, закона пристојности и моралних правила. Такво осећање може изазвати негодовање и одвратност, посебно када људи, од којих захтевамо доследност у врлини и финој нарави, поступају супротно, дакле ниско, вређајући тиме осећање морала, истине и достојанства.

Основни проблем антополошко аксиолошког и онтолошког дуализма деловања принципа добра и зла у човековом свету, читава се у динамици и интензитету борбе за преовладавање једног над другим, како у самој људској индивидуи, тако и друштвеној заједници. Већина савремених филозофско - етичких схватања, праваца и рефлексија, попут песимизма, егзистенцијализма и феноменологије, као и само искуство људског света живота, сведоче о доминацији зла у свету, у безбројним начинима и степенима његовог испољавања, као негативне вредности добра. Изазивање бола, патње и страдања човека на свим равнима његовог битисања, чини да само зло, и (или) злоупотреба добра буде видљивије и препознато као доминантни „дух времена“. На срећу, оно људско, стваралачко - онтолошко језгро, чува неопходне искре добра, у којима живи нагон за узвишеним и достојанственим начином живота, за остварењем највишег добра у области морала, духовне слободе личности, која се са своје стране, јавља као критеријум моралне оцене сваког поступања. У Христовим етичким проповедима и гледањима на људску природу, једно од најснажнијих алтруистичких сведочанстава је заповест по којој, ни један човек нема права да суди своме ближњем! Генерално несавршенство и грешност људске природе не допушта ниједном од нас да присвајамо право да осуђујемо оног другог, једнаког нама самима. Тако, и наш професор филозофије Ксенија Атанасијевић, констатујући огромну надмоћ зла над добрим, истиче да ипак:

„... добро пружа човеку једину могућност да га занемари, одбаци и превазиђе; оно му, у исти мах, даје основу са које он изводи и утврђује своје норме и претпоставке о духовним вредностима, од којих етичке вредности стоје над свим другим.“ (Атанасијевић, К.: 2007, 490)
Она ће посебно нагласити снажан драмски изражај највише Христове самилости и праштања, у тренутку његовог сусрета са грешницом (Јеванђеље по Јовану, глава 8), пошто су се кукавички и нечујно повукли мизерни лицемери, готови да сваки злочин учине, под изговором спровођења у дело неког немилостиво и бесловесно прописаног закона. (Атанасијевић, К.: 2007, 502). Христос Спаситељ познаје притворне лицемере који приказују површну исправност, који хладно одмеравају своје поступке пред очима других а изнутра су пуни злобе и грабежи и срце им је светло и јалово! (Јеванђеље по Луки. 15, 7) „Никаким се илузијама Христос не заварава, када је реч о човеку. Он је прозирао...да човек распоље сасвим скученим и немоћним средствима за достигнуће свога духовнога преображаја“ (Атанасијевић, К.: 2007, 504). Много већа могућност таквог преображења тиња у оним несрећницима и грешницима који се искрено покају и у дубини душе своје, који срцем теже да се поправљају и да не греше више у својим поступцима. „Етичар из Назарета... одбацује све неискрене појаве, а прописује морални значај само чистоме, изворноме осећању, из кога једна ваљана радња неизбежним начином проистиче...Он јасно подвлачи искључиву важност намере, а етичку изопаченост манифестације, ненадовезане ни на какву суштаствену побуду.“ (Исто, 505). Христова наука је,

више него и једна друга проповед, религија или философија, натопљена оним исконским и здравим моралним начелима и истинским етичким смислом, потврђеним чистотом и спонтаношћу његовог дела и живота на земљи. Управо ови моменти чине бит деловања Христове етике као неопходног уточишта, у којој човек налази излаза својим унутрашњим агонијама, вођен насушном потребом своје душе за блаженством и хармонијом свога људског битисања.

Морална активност не може да се појави код личности која није сазрела на довољном нивоу процењивања својих осећања, реаговања и поступака. Ниво самокритике или самопроцењивања огледа се у одређивању вредности (било позитивне или негативне) својим поступцима и мислима која могу да делују мотивишуће на одређене активности или да подстичу преиспитивања. Међутим, намеће се константа духа нашег времена, по којој је вредновање, критика и процењивање поступака и карактера других личности веома заступљена и чак предвладавајућа појава наспрам самокритике и самовредновања. Оно што се јавља као променљива категорија у тим процесима вредновања других и самопроцењивања јесу критеријуми по којима се они одвијају. То могу бити наслеђене диспозиције одређене групе које утичу на етичко суђење, то јест, стечени морални ставови настали под утицајем свеукупних друштвених и културних прилика као и одређених ауторитета који доминирају у одређеном друштву. Резултат наведених активности личности је формирање и развијање оне заједничке диспозиције човекове воље и свести, то јест феномена савести, као моралног феномена, у правој мери његовог искуства, које се манифестује спољшњим поступцима, утицајима и изразима. Захваљујући постојању тог видљивог облика моралитета могућ је међусобни утицај савести појединих људи, конституишући, на тај начин, систем моралних и других опште друштвених вредности.

Извор морала је у динамичкој, покретној човековој сили, вољи која има двосмерно дејство и утицај на оба саставна елемента човековог бића, истовремено на његову осећајну и рационалу природу. Морална законитост, систем и структура, у виду правила, норми, максима и заповести, настаје у савезништву савести са разумом, чинеши на тај начин његову социјалну природу. Међутим, када из бројних разлога, савест проговори кроз емоције, долази до повишеног нивоа свести, такозваног моралног радположења које подстиче морално поступање. Предузимање конкретних моралних активности и поступака може изазвати осећање задовољства и мирне савести, уколико су они у складу са разумом али, исто тако и осећање мучнине и недовољности, тзв. грижу савести, уколико је нека морална активност у дисхармонији са моралном законитошћу. Такво стање дезорјентианости како индивидуалне тако и опште друштвене свести карактерише наш друштвени поредак данас, те се као најважнији задатак етике елите препознаје у формирању новог система моралних заповести, норми и правила којим људи треба да се руководе свом понашању. У томе се и огледа истинска улога етике као филозофије воље, праћене свесним, законитим активностима које су прожете одређеним емоцијама и расположењима. Притом, савест се мора узети само као слободна и субјективна вредност појединца која се не сме уздићи на ниво општег закона, а њено порекло се везује за само индивидуално искуство и нарав. Чињеница је да се морал може развијати, надограђивати, васпитавати, усавршавати али и деградирати, заскржљавати и назадовати, при чему се динамика тог развоја понајвише везује за свој корен у самој вољи и урођеној природи човека. О томе какве ће се карактеристике моралне савести јавити зависи од начина живота, предиспозиција личности и моралног васпитања. Онако како је морална савест узгајана она ће се формирати као јака, осетљива, изоштрена или слаба, тупа и неразвијена. Да је тако јасно нам говори сва различитост и релативност важења моралног састава у различитим временима развоја друштва, као и на различитим местима и меридијанима света, на којима живе различите етничке групације. Систем моралних вредности једног народа или етничке групе представља његову етичку културу стицану у вековном процесу васпитања и образовања претходних генерација, обликовану на узвишеним (витешким) догађајима и поступцима и истовременим доживљајем значаја вредности који они носе за васпитање будућих нараштаја. Кад год наши поступци нису у складу са рационалним захтевима које пред нас поставља наш позив или пак нисмо довољно вредни у постизању постављеног циља, производног, политичког, научног,

уметничког и томе слично, прати нас непријатно осећање кајања, које, са своје стране зависи од нивоа моралне културе личности.

Када је реч о критеријуму морала, у први план испливава његова диполна природа: спољашњег и унутрашњег принципа и полазишта. Према првом, спољашњем критеријуму, оно што неко поступање чини моралним јесте његов видљиви успех и ефикасност, па ће се, сходно томе, и суд о неком човеку заснивати на резултатима његовог рада као и утицају (добром или лошем) који он остварује на друштвеном плану. Овој критеријум процењивања људских поступака и дела уважава само његов виљиви ефекат али не и његов узрок, односно корен неког начина понашања, то јест, унутрашње стање душе које јесте суштинска одлика моралног закона. Оцедњивање и вредновање понашања човека само по овом спољашњем критеријуму морала, је веома штетно за опште међуљудске односе у друштву, јер, између осталог, подстиче подвојеност моралног поступања које може бити узроковано лошом намером али истовремено, прикривено наводним добрим делом. У исти ред друштвених неправилности спада и санкционисање по неком шематизму и моделу, за почињена злодела, не узимајући у обзир унутрашње мотиве починилаца истог. Најновији случајеви убистава у центрима за социјални рад, живо сведиче о непоштовању индивидуалне воље човека и раскораку између спољашњег и унутрашњег критеријума моралности. Према другом критеријуму, оно што један поступак чини моралним, јесте унутрашњи принцип добре воље, без којег ниједно човеково дело не може бити окарактерисано као морално, па сходно томе, морално добар је онај човек који је у својој вољи добар, и обрнуто. Добра воља јесте узрок моралног понашања а морал је иманентан људској разумној вољи. Оно што човековим делима пружа морални карактер и боју људскости јесте слободно и разумно прихватање вољне радње, док тамо где нема слободне и разумне воље, тамо нема ни потпуне моралне одговорности.

Ако би смо хтели да закључујемо у овим стварима, могли би смо рећи да је неко морално поступање потпуно, уколико испуњава истовремено како субјективни, унутрашњи тако и објективни, спољашњи критеријум вредновања и процењивања нечијег поступања. Још је Демокрит у својој етици истакао свест о дужности, умереност и поседовање добре и чисте намере, као сигурне моралне критеријуме људског поступања.

Наша воља може налазити мотив и разлог за вршење поступака или пак силу која чини моралне захтеве обавезнима за човека, у себи самој, а може и у нечему изван ње. Ако хоћемо да наша дела имају потпуну етичку вредност, онда воља треба да тражи узрок у самој себи, што јесте принцип аутономне воље. Када наша воља налази узрок изван себе, ради се о хетерономној вољи, која у друштвеној реалности заузима знатно веће пространство, негујући тиме принципе осредњости и аутиритета, као што су примерице: страх од казне или ишчекивање награде, жеља да се стекне нечија наклоност из одређених личних интереса као и разне врсте друштвених хтења и моћи (политичке, духовне, материјалне, сексуалне и друге). У наведеним примерима, човек ради оно што хоће туђа воља, а не оно што сам хоће, где имамо на делу недостатак самосталности и слободе у вршењу неке дужности, већ се она обавља под утицајем неког ауторитета а зарад остваривања личног интереса и добити. Дела почињена на основу оваквих хетерономних принципа морала, не могу имати позитивну етичку вредност, пошто им недостаје субјективно и слободно деловање воље, односно, понашање хетерономне личности не зависи од ње саме, него од неког себи наметнутог ауторитета. Када једном извршеном делу претходи страх од казне или тежња да се стекне нечија наклоност и награда, онда у том делу нема слободе воље и као такво прераста у своју негативну вредност.

Аутономна личност се узима за идеал коме треба тежити у моралном васпитању, јер она поседује врлине умерености и савесног обављања дужности као природан склад разума и воље, а узроке својих поступака носи у себи самој, што значи у својој разумној вољи, која јој је иманентна и чини њену суштину. Када је разумност вољи иманентна, тада је воља постала свсена ове разумности (Бергсон), због које воља налази силу обавезности за вршење моралних заповести у себи самој. То је она добра воља која је носилац моралног закона, ослобођена свих спољашњих изванвољних (невољних) мотива и која се руководи унутрашњим принципом

разумности, као њеном суштином. Док хетерономни морал, чији је основни принцип послушност ауторитету, има велики значај у васпитавању деце, јер помаже у формирању личности и стицању и развоју врлина, вредност моралне аутономије је у пружању моралне самосталности и зрелости човеку који живи и ради сходно унутрашњем закону слободне воље, дакле добровољно и са радошћу. У том смислу, аутономија воље има велику емиционалну вредност јер утиче на уравнотеженост осећања, чинећи свако дело слободним избором у сагласју са разумном суштином његове воље. Управо та сагласност ублажава негативна осећања мучнине и бола, која са њом добијају другу димензију и смисао.

Да ли ће човек имати слободу воље у односу на оне спољне мотиве који су несагласни са његовим етичким циљем, зависи од личне спремности на задобијање такве слободе, која собом носи бројне тешкоће и препреке које треба савладати. Наиме, на том путу индивидуалног стицања слободе многи људи посустају под притиском разноврсних других мотива и интересовања који захтевају непрестану борбу на њихово сузбијање, тако да је мањи број оних који истрајавају у остваривању развијеног моралног катактера, којим је могуће владање над самим собом. Када достигне тај ниво моралне културе, таква личност задобија унутрашњи мир и хармонију у којој нема места за борбу добра и зла. Напротив, човек са високо развијеном етичком свешћу зна само за добро, док зло за њега нема вредности и привлачне снаге. Међутим, у одуству таквог моралног интегритета и интенција друштва, имамо све чешћу појаву подељених, дезорјентисаних и дезинтегрисаних карактера људи који једно желе, друго говоре а треће раде. И поред ове песимистичке дијагнозе «духа времена», завршићемо ово истраживање о моралу умереним оптимизмом нашег професора Јована Бабића: «Морални разлози... сасвим сигурно неће дозволити поступке и праксе који, макар на скривен начин, садрже лаж или неодговорност» (Бабић, Ј.: 332).

Литература:

- Атанасијевић, К. (2007): *Античка филозофија*, Плато, Београд.
Бабић, Ј. (2003): *Морал и наше време*, Службени гласник, Београд.
Јанковић, М. (1921): *Религија и школа*, Мироточиви, Београд.
Марковић, М. (1972): *Преиспитивања*, СКЗ, Београд.
Поповић, Б. (2018): *Филозофија феникс-птице. Етички аспекти косовске драме*, Филозофски факултет у Косовској Митровици, Кос. Митровица.
Стевановић, М. Б. (2003): *Морал и етика*, Нова 196 С. Машић, Београд.
Bergson, A. (1991): *Stvaralačka evolucija*, Sremski Karlovci. S francuskog preveo Filip Medić.
Šešić, B. (1977): *Čovek, smisao i besmisao. Dijalektika smisla i besmisla*, Izdavačko preduzeće RAD, Beograd.

ДУХОВНОЕ РАЗВИТИЕ МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ

Аннотация: Мораль как конструктивная, генетическая и жизненно важная часть души и воли нашего народа определяет как качество жизни, так и перспективы ее счастливого будущего и выживания. Наблюдаемые из этого измерения реальности, моральные ценности окрашены их противоположностями, поэтому трудно различить истинные намерения, цели и средства действий определенных групп и отдельных лиц. Такое состояние морали оказывает разрушительное влияние на качество и силу воли для создания прочных ценностей и приводит к общей апатии и чувству потери доверия и опоры на других людей, в институтах общества и в самом государстве. Результатом является одиночество и отчуждение на всех уровнях вовлеченности и (или) ассоциации в группах с непроверенными критериями сообщества. Принцип разрыва с традицией сам по себе широко открывает двери для чувства незащищенности, роста авторитаризма и некритического принятия новых (иностранных) ценностей, все более усиливая путаницу во всех структурах нашего общества. Существует завышенное влияние западных культурных ценностей в виде готовых духовных форм, которые не являются выражением истинных культурных устремлений и потребностей наших людей. Особую роль в этом играют индивидуальные действия людей, получивших образование в самых важных европейских и американских университетах. Разумеется, необходимо также отдавать предпочтение позитивным культурным ценностям и содержанию зарубежных культур и государств. Однако проблема заключается в некритическом отношении и расстоянии от них. Мы должны реалистично и трезво наблюдать за нашими возможностями, взвешивать силы наших сил изнутри и снаружи, чтобы правильно справиться с этим периодом нашей и мировой истории.

Ключевые слова: духовность, ценности, молодежь, критическое отношение, традиция.

SPIRITUAL DEVELOPMENT OF YOUTH

Summary

As a building, genetic and vital part of the soul and will of our people, morality determines the quality of life and prospects for its happy future and survival. Viewed from this dimension of reality, moral values are stained with their opposites so that they are difficult to discern the true intentions, goals, and means of dealing with certain groups and individuals. Such a state of morality has a devastating effect on the quality and power of the will to create lasting values and lead to general apathy and the feeling of losing trust and reliance on other people, in society institutions and in the state itself. The result is loneliness and alienation at all levels of merit and (or) merging into groups with unchallenged criteria of communion. The principle of termination with the tradition itself, opens the door to the feeling of insecurity, increases authoritarianism, and the uncritical acceptance of new (foreign) values increasingly confuses all structures of our society. Obviously the overwhelming influence of Western cultural values in the form of finished spiritual molds is not evident, which is not a term of true cultural aspirations and the needs of our people. The main role in this is the individual activities of people educated at the most important European and American universities. Certainly, the adoption of positive cultural values and content of foreign cultures and states is necessary and beneficial. However, the problem is in an uncritical attitude and distances towards them. It is necessary to look real and treacherously at our opportunities, to absorb our good strength from the outside and inside, in order to be right in this period of our and world history.

Key words: spirituality, values, youth, critical attitude, tradition